

ודל לא תהדר בריבו

ודל לא תהדר בריבו: (שמות כג ג).¹

לא תטה משפט אבליך בריבו: (שמות כג ו).²

לא תעשו עול במשפט לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול בצדק תשפט עמיתך: (ויקרא יט טו).³

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כג פסוק ג – לא תהדר בדין

"ודל לא תהדר", יכול לא יהדרנו בממוך? תלמוד לומר: "בריבו" - שלא יהדרנו בדין. שלא תאמר: עני הוא זה, בן טובים הוא, אזכנו בדין ונמצא מתפרנס בנקיות. תלמוד לומר: "ודל לא תהדר בריבו". ולהלן הוא אומר: "לא תשא פני דל" (ויקרא יט טו).⁵

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים מסכתא דכספא פרשה כ – כן תהדר מחוץ לדין

"ודל לא תהדר בריבו" - למה נאמר? לפי שהוא אומר: "לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול וגו'" (ויקרא יט טו), אין לי אלא אלו, חילופיהן מנין? תלמוד לומר: "ודל לא תהדר בריבו".⁷ - אבא חנן אומר משום רבי אליעזר: בלקט שכחה ופאה הכתוב מדבר.⁸

¹ אחרי שצוותה התורה: "לא תשא שמע שון אל תשת ירך עם רשע להיות עד חמס: לא תהיה אחרי רבים לרעת ולא תענה על רב לנטת אחרי רבים להטות", ראו דברינו [אחרי רבים להטות](#) בפרשה זו, השלימה התורה את הנושא באיסור לסייע בדין לצד הלכאורה חלש, הדל, וכלשון רש"י: "לא תחלוק לו כבוד לזכותו בדין ולומר: דל הוא, אזכנו ואכבדנו". נראה שהאיסור תקף לא רק בפסק הדין, אלא במהלך המשפט ואופן ניהולו. ראו ירושלמי מסכת יומא פרק ו הלכה א: "למה נאמר ועמדו שני האנשים? שלא יהא אחד עומד ואחד יושב, אחד שותק ואחד מדבר, אחד מדבר כל צורכו ואחד את אומר לו קצר בדברך. שלא יהא הדין מסביר פנים כנגד אחד ומעיד פנים כנגד האחד, מעמיד לזה ומושיב לזה. משום רבי ישמעאל אמרו: אומר לו: לבוש כשם שהוא לובש או הליבו כשם שאתה לבוש". עוד בדברינו [לא תכירו פנים במשפט](#) (כקטון כגדול תשמעון) בפרשת דברים.

² לאחר שני ציוויים הקשורים בהשבת אבידה והושטת עזרה כללית (ראו דברינו [השבת אבידה](#) בפרשת כי תצא וכן [מצוות פריקה וטעינה](#) בפרשה זו), חוזרת התורה, ומצווה לא להטות משפט אביון, דבר שאפשר לפרשו לשני כיוונים: לטובתו או לרעתו של הדל והמסכן. וההמשך שם, בדינים נוספים של ניהול המשפט כמו התרחקות מדבר שקר, איסור שוחד וכו'.

³ אם לא די לנו בשני הציוויים שבספר שמות, בפרשתנו, חוזר הציווי ונשלש בספר ויקרא פרשת קדושים, בהקשר רחב ומאוזן יותר: לשפוט בצדק ולא לשאת פנים, לא לכאן ולא לכאן, "אם דל אם עשיר" (ראו דברי בעז לרות: "לבלתי לכת אחרי הבחורים אם דל ואם עשיר", מגילת רות ג י). בקיצור, לא תהדר בדין - לא פני דל ולא פני גדול (שוע). ומה שנוגע לדל, עליו נבקש להתמקד, לא תהדר, לא תטה משפטו ולא תשא פניו.

⁴ בעזרה כללית, בצדקה.

⁵ וכן הוא בספרא קדושים פרשה ב פרק ד פסוק ב: "לא תשא פני דל, שלא תאמר: עני הוא זה, הואיל ואני והעשיר הזה חייבים לפרנסו, אזכנו ונמצא מתפרנס בנקיות. לכן נאמר: לא תשא פני דל". אין לערב צדק עם צדקה ואת החמלה על העני והדל עם עשיית דין אמת. ראו כמו כן אוצר המדרשים (אייזנשטיין) השכם עמוד 140: "שפטו דל ויתום עני ורש הצדיקו (תהלים פ"ב), לא שתאמר שיצדיק אותם ברשע חס וחלילה. אלא בין לזכות בין לחובה - הצדיקו עליהם הדין. שלא תאמר: הואיל וזה עני, אטול מזה ואתן לזה. אמרה תורה: לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול. שכל העולם שלי הוא, שנאמר: לי הכסף ולי הזהב נאום ה' צבאות (חגי ב ח). אמר ר' שמואל ב"ר נחמני, אמר ר' יוחנן: כל דיין שנוטל ממון מזה ונותן לזה שלא כדין, הקב"ה גובה את נפשו, שנאמר: וקבע את קובעיהם נפש (משלי כב כג)". אז איך באמת כן נוכל לעזור לךך ולמך? איך נוכל להתערב כדין, אבל לא בדין, ולתקן את עוולות החברה? מה תשובה ניתן לשאלה בה פתח המדרש: "יכול לא יהדרנו בממוך?"

⁶ בפסוק בספר ויקרא כתוב לא לשאת פני דל ולא להדר פני גדול (עשיר, אדם מכובד), מנין לנו גם ההפך, היינו, שאסור לשאת פני גדול ולהדר פני דל? זו משמעות השאלה: "חילופיהן מנין?". ולעצם הכפילות, מעירים פרשני המכילתא שלהדר בדין זה לתת יחס של כבוד וקשב (ראו הירושלמי שהבאנו בהערה 1 לעיל) ואילו לשאת פנים זה להכריע לטובתו (ויש אומרים שזה בדיוק ההפך ויש אומרים שזה רק כפל לשון).

⁷ באה התשובה מהפסוק בפרשתנו: "ודל לא תהדר בריבו", שהוא תמונת ראי של "לא תהדר פני גדול" בספר ויקרא (וממילא אתה למד שגם נשיאת פנים אסורה בשניהם, למרות שנאמרה רק לגבי הדל). השורה התחתונה היא ברורה, בין דל ובין עשיר, אין לשאת פנים ואין להדר לא לזה ולא לזה. ראו סיכום האיזון הנדרש מהדין בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) ויקרא פרשת קדושים דף נג עמוד ב: "לא תשא פני דל - רבותינו אמרו: שלא תאמר הואיל וזה עני יש לו דין עם העשיר, אזכנו כדי שיהא מתפרנס בכבוד. תלמוד לומר: לא תשא פני דל. ולא תהדר פני גדול - שלא תאמר: היאך אביישנו בדין לחיבו? תלמוד לומר: לא תהדר פני גדול. בצדק תשפוט עמיתך - שלא יהא אחד אומר כל צרכו ואחד אומר לו קצר בדברך, ושלא יהא אחד יושב ואחד עומד. דבר אחר: בצדק תשפוט עמיתך. מכאן אמרו הוי דן את כל האדם לכף זכות". היינו, תדון את מי שהדין לזכותו ללא שום שיקול אחר. וזה פירוש מיוחד ושונה למאמר: "הוי דן את כל האדם לכף זכות". ראו דברי יהודה בן טבאי במסכת אבות פרק א משנה ח, וראו גם הדף [לפך זכות](#) ביום כיפור.

⁸ מה עניין "לקט שכחה ופאה" כאן? ממה שהפסוק מדגיש שלא להדר את הדל "בריבו", אני מבין שמחוץ לבית הדין, שלא במהלך משפטי, יש מצווה להדר את הדל. איך, אומר אבא חנן? ע"י מתנות עניים ובראשן לקט שכחה ופאה שהתורה מצווה עליהן (והם היסוד לכל הלכות צדקה, ראו רמב"ם הלכות מתנות עניים, דברינו [מתנות עניים](#) בפרשת כי תצא). בכך הוא עונה לשאלת המדרש הקודם: "יכול לא יהדרנו בממוך?" התשובה: ודאי שיהדרנו, רק לא במהלך הדין. והדברים אמורים באופן חד וברור בירושלמי פאה פרק ד הלכה ז: "ר' שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: עני ועשיר הצדיקוהו במתנותיו. ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא: לא תטה משפט אביוך בריבו. בריבו אין את מטהו, אבל מטהו את במתנותיו". אפשרות אחרת להבין את דברי אבא חנן היא שגם בלקט שכחה ופאה אל לבעל הבית להתערב ולהעדיף עני מסוים על פני עני אחר (שהיו רבים על זכות הליקוט).

דברים רבה ה ג פרשת שופטים – משפט וצדקה

"ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" (שמואל ב ח טו) - מהו משפט וצדקה?⁹ ר' יהודה אומר: היה דן את הדין מזכה את הזכאי ומחייב את החייב. אם לא היה לחייב ליתן, היה דוד מוציא משלו ונותן. הוי: "משפט וצדקה לכל עמו".¹⁰ אמר לו ר' נחמיה: אם כן, נמצאת מביא את ישראל לידי רמימות. ומהו "משפט וצדקה"? היה דן את הדין מזכה את הזכאי ומחייב את החייב. הוי: "משפט וצדקה" - שהיה מוציא את הגזל מידו. אמר להם הקב"ה לישראל: בני, הואיל וכך הדינן חביבים לפני, הוו זהירין בהם.¹¹

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים מסכתא דכספא פרשה כ – דגש על "אביון"

"לא תטה משפט אביוןך בריבון" - למה נאמר?¹² לפי שהוא אומר: "ודל לא תהדר בריבון", אין לי אלא דל, עני תאב מנין? תלמוד לומר: "לא תטה משפט אביוןך בריבון".¹³ - אבא חנן אומר משום רבי אליעזר: בלקט שכחה ופאה הכתוב מדבר.¹⁴ - רשע וכשר עומדין לפניך בדין, שלא תאמר הואיל ורשע הוא, אטה עליו את הדין, לכך נאמר: "לא תטה משפט אביוןך בריבון", אביון הוא במצוות.¹⁵

⁹ איך אפשר גם לעשות משפט וגם צדקה שהיא לכאורה לפני משורת הדין? ראו גמרא סנהדרין ו ע"ב (עפ"י תוספתא סנהדרין א ג): "ויהי דוד עושה משפט וצדקה, והלא כל מקום שיש משפט - אין צדקה, וצדקה - אין משפט? אלא איזהו משפט שיש בו צדקה - הוי אומר: זה ביצוע". היינו, עשיית פשרה בין בעלי הדין (בדיני ממונות). והמדרש כאן הולך בדרך אחרת.

¹⁰ משפט למי שזכה בדין שקיבל את המגיע לו, וצדקה למי שנמצא חייב ואין לו ממה לשלם. "לכל עמו" - לשני הצדדים.

¹¹ מדרש זה הוא על פרשת שופטים בספר דברים: "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך", ומדגיש בדומה למדרשים בתחילת פרשתנו, את חשיבות עשיית הדין. ראו דברינו [מלך במשפט יעמיד ארץ](#) בפרשת משפטים. נושא "משפט וצדקה" ראוי לדף בפני עצמו ובע"ה נשלימו בפעם אחרת. כאן, די לנו בקישור לסיוע לעני ולאביון. המדרשים שראינו ועוד נראה תוחמים קו ברור בין הטיה בדין ובין "הטיה במתנות" (ראו לשון הירושלמי בסוף הערה 8). - בין סיוע לחלש בדין, "בריבון", שהוא איסור גמור ובין הצדקתו בסיוע ומתנות שלא בהקשר לדין ומשפט, שהיא מצווה גדולה. הסיוע של דוד הוא בתחום הביניים ולפיכך נתון במחלוקת תנאים. ר' יהודה סובר שזה מעשה ראוי שהרי נעשה לאחר פסק הדין ואילו ר' נחמיה חושש שמנהג כזה יעודד רמאויות, של העניים, או יש אומרים אפילו קנוניות של עניים ועשירים להוציא כסף מהמלכות (מהמדינה). ולכן הוא מפרש את "משפט וצדקה" של דוד באופן אחר. מה נקבע להלכה, כשיטת ר' יהודה ודוד המלך או כשיטת ר' נחמיה? ואם כשיטת ר' נחמיה, מה הגבול? האם המגבלה היא רק על השופט (המלכות)? כמה זמן אחרי גמר המשפט או באילו תנאים, יסכים ר' נחמיה שמותר לתת צדקה לעני שנמצא חייב בדין ואין לו לשלם? ראו דיון קצר בנושא זה במים האחרונים. נחזור לנושא שלנו.

¹² חזרנו למכילתא בפרשתנו. המכילתא הראשונה שהבאנו היא על הפסוק הראשון בראש דברינו: "ודל לא תהדר". מכילתא זו היא על הפסוק השני: "לא תטה משפט אביוןך", ושואלת מדוע יש צורך בו לאחר שכבר למדנו בפסוק הראשון: "ודל לא תהדר בריבון". בהערה 2. במכילתא הראשונה, השאלה היא מהפסוק שבספר ויקרא, הפסוק השלישי שבראש דברינו.

¹³ ראו רש"י דברים טו ד: "אפס כי לא יהיה בך אביון - אביון דל מעני, ולשון אביון שהוא תאב לכל דבר". ובמדרש תנאים לדברים טו ז (וכן הוא בויקרא רבה לד ו): "שבעה שמות נקראו לו: עני, אביון, מסכן, דל, מך, רש, ודך: עני כמשמעו: אביון שהוא רואה דבר ואינו אוכל רואה דבר ואינו שותה תאיב לכל: מסכן שהוא בזוי לכל ... דל שהוא מדולדל מנכסיו: דך שהוא מדוכדך: רש שהוא מתרושש: מך שהוא מך לפני כל כאסקופה התחתונה". איזה דקדוק והבחנה בין דרגות העניות השונות (האם גם בעשירות כך?). עכ"פ, אביון איננו הדרגה הנמוכה ביותר; והחידוש של המדרש שלנו הוא שגם אם לפניך אדם שהגיע אל תחתית הסולם הכלכלי (והחברתי), לא תשא פניו בדין ולא תהדרו בדין.

¹⁴ חזרנו שוב לדרשת אבא חנן (ששמו נאה לדרשתו) על המצווה לתת מתנות עניים, מחוץ לדין. בהערה 8 לעיל ראינו את הירושלמי וכאן נביא את הבבלי, גמרא חולין קלד ע"א: "אמר ר' שמעון בן לקיש: מאי דכתיב: עני ורש הצדיקו (תהלים פב)? מאי הצדיקו? אילימא בדינים - והא כתיב: ודל לא תהדר בריבון, אלא - צדק משלך ותן לו!". בדומה לדרגות השונות של עניות שראינו בהערה הקודמת, גם כאן יש דרגות שונות, כפי שמסכם הרמב"ם בהלכות מתנות עניים פרק ט הלכה ג: "מי שיש לו מזון שתי סעודות אסור לו ליטול מן התמחוי. היו לו מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה. היו לו מאתים זוז אף על פי שאינו נושא ונותן בהם [או שיש לו חמישים זוז ונושא ונותן בהם] הרי זה לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני". גם בנטילה של צדקה, לא רק בנתינה, יש הלכות והליכות.

¹⁵ הדרשה כאן היא בכיוון אחר לגמרי. הדל או האביון הוא במצוות! עד כדי שהמדרש מכנה אותו רשע! ולא תטה משפט אביון איננו אזהרה שלא יטה לטובתו כמו שחשבנו עד כאן, אלא שלא יטה לרעתו! ראו גם מכילתא דרשב"י פרק כג פסוק ו: "לא תטה משפט אביוןך - מה אני צריך, והלא כבר נאמר לא תטה משפט (דברים טז יט) אחד עני ואחד עשיר! מה תלמוד לומר: לא תטה משפט אביוןך? זה אביון במצות. שלא תאמר: רשע הוא, חזקתו שהוא משקר וחזקת זה שאינו משקר, אעבר עליו את הדין. תלמוד לומר: לא תטה משפט אביוןך". כך גם מפרש חזקוני על הפסוק: "לא תטה משפט אביוןך בריבון כדי לחייבו בדין". ובפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק כג: "לא תטה משפט אביוןך בריבון. אמרו חכמים: אעפ"י שאין מקרא יוצא מדי פשוטו, נדרש אביון במצות, שאע"פ שהוא רשע ובא לדון עם הצדיק, לא תאמר הואיל ורשע הוא יטו דינו, ת"ל: לא תטה משפט אביוןך בריבון". ראו עוד גמרא סנהדרין לו ע"ב: "לא תטה משפט אביוןך בריבון - משפט אביוןך אי אתה מטה, אבל אתה מטה משפט של שור הנסקל" - גם שם "אביון" הוא במשמעות של אדם שאשם בדבר חמור, כגון רצח, והדין הוא שאין להטות עפ"י רוב של דיין אחד לחובה, רק עפ"י שניים. כמו שאומרת המשנה במסכת סנהדרין פרק א משנה ו: "אחרי רבים להטות - לא כהטייתך לטובה הטייתך לרעה. הטייתך לטובה על פי אחד, הטייתך לרעה על פי שניים" (ובפועל אם כל הדיינים משתתפים בדין ומחווים דעה, הטיה לרעה, היינו לחובה בדיני נפשות, היא עפ"י שלושה שזה כבר מספר מיוחס). יכול אם כן להיות שגם במדרש שלנו שאומר: "הואיל ורשע הוא, אטה עליו את הדין", אין הכוונה לסתם הטיה שלא בדרכי המשפט ההוגן, אלא הטיה של מספר הדיינים. באה התורה ואומרת, שלמרות שהוא נראה לך רשע, לא תטה את דינו עפ"י דיין אחד. כך או כך, דרשה זו היא בכיוון הפוך ממה שדרשנו לעיל. התורה לא באה להזהיר מפני הטיה לטובת האביון (הרשע), אלא מהטיה לרעתו. שזה כפשוטם של דרשות אחרות שכיחות, שלא להתפתות למי שנראה לך צדיק מול מי שנראה לך רשע. ומה נעשה עם "דל לא תהדר בריבון"? האם גם שם ניתן להפוך את הדרשה ולומר שהתורה באה להזהיר מפני כוונה לפגוע בדל? האם נאמר שדרשה זו אכן מפרידה בין "דל לא תהדר בריבון" שהוא למנוע הטיה לטובתו ובין "לא תטה משפט אביוןך" שהוא למנוע הטיה לרעתו?

מדרש אגדה (בובר) שמות פרק כג סימן ג – לסייע לעני?

ודל לא תהדר בריבו ... אם יבוא לפניך עשיר ועני, אל תאמר אזכה את העשיר, ואעזוב את העני, ציווך הקב"ה:
 "ודל לא תהדר בריבו".¹⁶

מדרש תנחומא (בובר) פרשת שופטים סימן ב – עשיית הדין בהידור

... ואף ירושלים לא נשתבחה אלא על ידי הדין, שנאמר: "וַיֵּצֵא לָךְ שֵׁם בְּגוֹיִם בְּיַמֶּיךָ כִּי כָלִיל הוּא בְּהַדְרֵי אֲשֶׁר שְׁמִיתִי עֲלֶיךָ נְאֻם ה' אֱלֹהִים" (יחזקאל טז יד). ואיזה הוא הידור? זה הדין, שנאמר: "ודל לא תהדר בריבו" (שמות כג ג), ולא חרבה ירושלים אלא על קלקול הדין.¹⁷

משנת רבי אליעזר פרשה טז עמוד 315 – המשפט כנגד עשרת הדברות

גדול הוא המשפט, שיש בו עשרה לאוין כנגד עשר הדברות. ואלו הן. לא תטה משפט אבינך, לא תכיר פנים, לא תשא פני דל, ולא תהדר פני גדול, לא תטה משפט, ודל לא תהדר, לא תעשו עול במשפט, לא תטה משפט גר תום, לא תכירו פנים, לא תגורו מפני איש. מלמד, שהמשפט שקול כנגד עשר הדברות.¹⁸

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) שלמה המלך עמוד 528 – הטבע נוכח במשפט

אמר ר' אלעזר: היאך היה דרך שלמה לישיב על הכסא? היה נוטל את התורה ומסתכל בה ומתחיל לשפוט את ישראל. באותה שעה היה קורא אריה: "לא תכירו פנים במשפט". שור יהדר בדיבורו: "ודל לא תהדר בריבו". איל מענה: "כי המשפט לאלהים הוא". נמר עונה באף: "צדק צדק תרדוף". כבש נותן קולו ואומר: "ושפטו את העם משפט צדק". זאב צועק בדבר שבועה: "על כל דבר פשע וגוי". צבי קורא בדבר אמת: "ושפטו את העם משפט צדק בכל עת".¹⁹ דוב מתגבר בקולו: "ושפטתם צדק". נחרד יחמור ואומר: "לא תטה משפט". פיל היה מזהיר בשבח משה: "צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל". ראם היה קורא: "ואלה המשפטים". גרפית היה אומר: "ושפטתם בין איש ובין רעהו", ואתה המלך שפוט בין איש ובין רעהו.²⁰

¹⁶ המילה לעזוב כאן יכולה להתפרש כעזרה – בלשון המקרא: "עזוב תעזוב עמו" (ראו בדברינו [מצוות פריקה וטעינה](#) בפרשה זו) או בלשון המקרא ו"חל" "על כל יעזוב איש את אביו ואמו", "כי לא אעזבך", ו"עזבתים" כמקובל בלשוננו היום. אם אמנם כאפשרות השנייה, הרי לנו שיטת יחיד (לא מצאנו לה סימוכין נוספים) שהפסוק: "ודל לא תהדר בריבו" הוא במשמעות שראינו במדרש הקודם שלא לפגוע בדל. אלא שהמדרש הקודם דורש זאת על הפסוק: "לא תטה משפט אבינך בריבו" ועושה אותו אביון במצוות ואפילו רשע, ואילו כאן הדרשה היא על הפסוק: "ודל לא תהדר בריבו" ובניגוד לרוב דעות מוחלט של הבנת הפסוק. לשיטה זו, צריך אולי לפרש את הפסוק באופן הבא: ודל לא תדיר אותו מהדין, כמו להדיר רגליו – לא תעשה לו הדרה. סמך מסוים לשיטה זו ניתן אולי להביא ממדרש במדבר רבה פרשת נשא פרשה י סימן ד, הדין במקרים בהם מותר ואפילו מצווה לבית הדין לסייע לחלשים, כגון יתומים, לטעון טענותיהם בבית הדין: "פתח פיך לאלם (משלי לא ח) - מכאן שאם אין טוענין ליורש וללוקח, שביט דין טוענין להם ... וכנגד היתומים הוא אומר שאינן יודעין לטעון ועוד שאין יודעין בעסק אביהם שביט דין טוענים בשבילך". אח"כ הוא ממשיך שם לדרשה: "ודין עני ואביון כמה דתימא (שמות כג) לא תטה משפט אבינך בריבו". שאולי כוונתו שגם לעני ואביון מותר לסייע לטעון משום שאין לו פה ויכולת לטעון (כנגד עורכי הדין הממולחים שהעשיר מביא אתו) ויש חשש שאם לא יסייעו לו לטעון את טענותיו, משפטו יוטה ולא יזכה לדין הוגן. ראו נוסח מדרש זה גם בילקוט שמעוני משלי רמז תתקסד. והדבר צריך עיון גדול, בפרט איך נכון לנהוג למעשה. מה גם שמדרש אגדה (בובר) עצמו, בפירושו בסימן ה שם, חוזר לשיטה המקובלת שהכוונה לא להטות לטובת העני: "לא תטה משפט אבינך בריבו. ללמדך שאם בא לפניך עני ועשיר, לא תאמר אטה המשפט ואזכה העני, אלא דרוש האמת בין לעשיר בין לעני". ולא רצינו אלא להראות שתיתכן קריאה שונה לא רק בפסוק "לא תטה משפט אבינך בריבו", כמו שעולה בברור מהמכילתא, אלא גם אולי בפסוק: "ודל לא תהדר בריבו" – לא תדיר את מעמדו וטענותיו בבית הדין, מפני שהוא עני ומסכן.

¹⁷ הרי לנו שהידור הוא עצם עשיית הדין כיאות. וכאשר הדין מהדר או מדיר פניו של מי מבעלי הדין, בין עשיר או עני, שוע או אביון, הוא פוגם בהידור הדין או בדין המהודר. וברוח תקופתנו בה כל דבר הוא "למהדרין", נאמר שגם את הדין והמשפט יש לעשות למהדרין. בהדרת פנים של כבוד ולא בהדרת פנים של אפליה ונשיאה (והתנשאות).

¹⁸ עקרונות נעלים ככל שיהיו אינם שווים אם אין מערכת שפיטה מתפקדת! וכן הוא בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק כ סימן כג: "וכנגד עשרת הדברות הזהיר הקדוש ברוך הוא את ישראל על המשפטים, עשרה לאוין: לא תכירו פנים (דברים א יז), לא תגורו (שם), לא תעשו עול (ויקרא יט טו), לא תטה משפט (דברים טז יט), לא תכיר פנים (שם), לא תקח שוחד (שם), לא תשא פני דל (ויקרא יט טו), לא תהדר פני גדול (שם), לא תטה משפט אבינך (שמות כג ו), ודל לא תהדר בריבו (שם שם ג), לכך נסמכה פרשת משפטים לדברות". ארבעה מתוך עשרה הלאווים הם בנושא שלנו: ראו משקלם של הלאווים האלה גם בתיאור הציווי של כיסא המשפט של שלמה במדרש הציווי הבא.

¹⁹ הדרשן מגניב את המילה "צדק" לפסוק בשמות יח כב: "וְשִׁפְטוּ אֶת הַעָם בְּכָל יְעַת". ראו פירוש רמב"ן על הפסוק! – מובא בדברינו [פרשת מינוי הדיינים](#).

²⁰ ראו עוד בעמוד קודם שם: "שש מעלות היו לכסא ומאותן המעלות היה עולה לכסא, ושנים עשר אריות יש בו. על כל מעלה ומעלה יש בו שני אריות. כיצד? כיון שהמלך שלמה דורש לעלות במעלה ראשונה, היו אריות שבו פורשים ידיהם למעלה וכתב מורשם בידיהם. ולא היה עולה במעלה שניה, עד שהיה קורא הכתובים שהיו מורשמים. ומה היה בהם? כשהמלך הופך פניו לצד ימינו היה רואה את הכתב שהיה ביד הארי של ימין, ומה היה כתוב בו: לא תכירו פנים במשפט. והופך פניו לצד שמאלו והיה כתיב בו: לא תקח שוחד. וכן בכל האריות היה כתוב בהם מעניינים אלו של משפט כיון ודל לא תהדר בריבו וכיוצא בו". עוד על כסא שלמה בדברים רבה ה ו בבמדבר רבה יב יז. עניין החיות פה אפשר שהוא פשוט להפחיד את הדיין ואפשר שהוא חזרה לטבע הבסיסי הנקי מתחלואי אנוש.

שבת שלום
מחלקי המיםמים אחרונים – צדקה לעני שיצא חייב בדיון²¹

ירושלמי סנהדרין פרק ב הלכה ג: מלך לא דן ולא דנין אותו - לא דן? והכתיב "ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" ... אמור מעתה היה דן הדין זיכה הזכיי וחייב החייב, היה החייב עני נותן לו משלו. נמצא עושה דין לזה וצדקה לזה. רבי אומר: היה דן וזיכה הזכיי וחייב החייב, מעלה עליו המקום כילו²² עשה צדקה עם החייב שהוציא גזילה מידו.²³

אבות דרבי נתן נוסח א פרק לג: ... ולא עוד, אלא שהיה אברהם אבינו עושה צדקה תחילה ואח"כ משפט, שנאמר: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח יט). בזמן ששני בעלי דינין באין לפני אברהם אבינו לדין ואמר אחד על חברו: זה חייב לי מנה, היה אברהם אבינו מוציא מנה משלו ונותן לו²⁴ ואמר להם: סדרו דיניכם לפני.²⁵ וסדרו דינן. כיון שנתחייב אחד לחבירו מנה, אמר לזה שבידו המנה: תן המנה לחבירך. ואם לאו, אמר להם: חלקו מה שעליכם והיפטר לשלום.²⁶ אבל דוד המלך לא עשה כן, אלא עושה משפט תחילה ואחר כך צדקה, שנאמר: "ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" (שמואל ב ח טו). בזמן שבעלי דינין באין לדין לפני דוד המלך, אמר להם: סדרו דיניכם. כיון שנתחייב אחד לחבירו מנה היה מוציא מנה משלו ונותן לו. ואם לאו, אמר להם: חלקו מה שעליכם והיפטר בשלום.²⁷

²¹ תוספת מים אחרונים זו היאהרחבה של הערה 11 לעיל והמשך הדיון במחלוקת ר' יהודה ור' נחמיה בדברים רבה ה ג לעיל.

²² כאילו. בכתיב הארץ ישראל מושמטים לעתים קרובות אותיות ההיגוי וכותבים למשל בא כקיצור של אבא.

²³ זה כנראה המקור לשיטת ר' יהודה במדרש דברים רבה שמיוחסת לדוד המלך. ולפי שאין מי שחולק, נראה שמותר לעשות כן להלכה ולא חוששים לר' נחמיה. ובאשר לדוד שהיה דן, בניגוד לדין במשנה, ראו תשובת הבבלי והירושלמי בגמרא סנהדרין, מובאת בדברינו מלך לא דן ולא דנים אותו.

²⁴ לנתבע, שאם יצא חייב יהיה לו מה לשלם. ויש לומר בין השיטין שמדובר בנתבע עני שברור שאין לו ממה לשלם. שאם לא כן, כל העולם יעשה קנוניות וחששו של ר' נחמיה ירקיע עד השמים. ובטעם העניין הוא שבאופן זה אין חשש שהשופט (אברהם) ירחם על העני ויהדר בדיונו. ראו הערות 2, 3, 5 לעיל.

²⁵ טענו את טענותיכן והביאו ראיות ועדים. אברהם לא ויתר על התהליך השיפוטי.

²⁶ אם המשפט נעשה ומתברר שלא היה כאן שום חוב. אברהם לא מבקש את המנה חזרה ממי שנתבע אלא אומר להם "חלקו מה שעליכם והיפטר לשלום". זו הצדקה שעשה אברהם. אך עדיין לא ברור מה פשר "חלוקה" זו? אולי הכוונה היא למקרה שלא הייתה הכרעה בדין והם צריכים להתחלק במנה. אברהם נותן חצי לנתבע שאין לו ממה לשלם וחצי לתובע שלא יצא בידיים ריקות.

²⁷ נשאר לשואבי המים לדון בשיטת דוד מול שיטת אברהם ואולי להציע שיטה שלישית המתאימה לשילוב של מערכת המשפט ומדיניות הרווחה במדינה המודרנית.